

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

НЕКЕ СИНОНИМНЕ ФОРМЕ У РАТАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА

НАИЛА ВАЉЕВАЦ

Институт за језик, Сарајево

UDK 808.61/62-3

Прегледни рад

У оквиру истраживања на пројекту »Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс — синхронијска дескрипција и однос према савременом језику«, који се реализује у Институту за језик и књижевност у Сарајеву, у сарадњи са Комисијом за лингвистичка испитивања АНУБиХ, а у чију су реализацију укључени бројни лингвистички посленици широм земље, систематично је прикупљена дијалектолошка грађа у којој је знатна пажња посвећена лексичкој проблематици. Између осталих прикупљени су и одговори на питање како се на босанскохерцеговачком говорном подручју заједничким именом називају домаће животиње — стока, какве је значење те (тих) ријечи и има ли, и каквих, синонимних облика. Одмах да истакнемо, импозантни су резултати до којих се дошло, као и дистрибуција и функција ових лексема, а њих је шест: *стѡка*, *блѡго*, *хѡјвѡн*, *мѡл*, *мѡрва* и *сѡрмија*, које функционишу као стандардне ријечи и у нашем књижевном језику. Двије су домаћег, а четири страног поријекла. У дијалектима је, наравно, познато и много више различитих њихових фонетских и прозодијских дублета. Занима нас да ли постојање оволиког броја, назовимо их синонима, мада у цијелости не испуњавају услове да понесу ову етикету, на просторно невеликом подручју има лингвистичко и социолошко оправдање и каква им је функција.

Лексема *стѡка* најфреквентнији је облик којим се у српскохрватском стандардном говору означавају у најширем смислу значења те ријечи *све домаће животиње*, ситне и крупне (РСХКЈ, књ. V, стр. 1032, Нови Сад 1973; РЈАЗУ, књ. XVI, св. 69, стр. 612—613, Загреб 1956—1958),¹ али и јединка, »*домаће живинце*« (РЈАЗУ). На жалост, још немамо податке о ситуираности ове лексеме у Рјечнику

¹ Речник српскохрватског књижевног језика, краће. РСХКЈ, и Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, краће РЈАЗУ. Уз конкретну књигу дата је и година издања и издавач.

српскохрватског књижевног и народног језика, који ће нам дати новија сазнања, али судећи по њеној дистрибуцији у стручној литератури (уп. и школске уџбенике) и фреквенцији у средствима јавног информисања, једино ова ријеч, од шест наведених, носи у себи и терминолошку детерминанту. У области сточарства она је, без сумње, термин — ријеч с јасно дефинисаним недвосмисленим значењем, семантички крута, али у свакодневном говору њено значењско поље је, у складу с функцијом коју она има као општеупотребна ријеч, далеко шире него што нам се у први мах чини.

Бројна су њена значења регистрована већ у цитираним рјечницима: *оно што је стечено, благо, имање, имутак, већи број мрље; већа количина робе; пренесено — припрост, простодушан, безазлен, бенав, блесаст човјек* (РЈАЗУ); *домаћа животиња; марва, благо, фиг. погр. груба, припроста, бездушна особа, али и заст. роба, еспан* (РСХКЈ).

Иако нам се наоко не чини, ријеч стока је мотивисана ријеч. Потиче од коријена *стећи, стјецати* (РЈАЗУ), само је у другом степену пријевоја. Претпостављамо да је и њено основно, првобитно значење било семантички ако не прозирно, а оно бар прозирније. Данас је, по значењу које носи у српскохрватском стандардном говору, затрто, а у многим народним говорима већ у великој мјери замуњено. Од свега онога што је лексема од самог зачетка понијела у свом семантичком пољу, што је током времена стицала, данас се мало задржало. Стока прије свега значи домаћа животиња (или животиње), а и оне су се муком »стицале« и биле су све »имање« и »роба« којом је човјек располагао.

Фигуративно значење ове лексеме везано је углавном за њено садашње значење у нашем стандардном говору, пренесено на човјека. »Стоко једна« или »стока без репа« и сл. примјери су, на жалост, још увијек честог начина комуницирања међу људима. »Родила се« једна нова семантичка нит која поприма обрисе фразеологизма и има перспективу, судећи по досадашњим језичким токовима, да постане лексички фосил, а он, као и сви фосили, чува дух времена у коме је настао и особине лексеме (фонетске, морфолошке, творбене и семантичке) које више нема.

Лексичка форма стока тумачи се и ријечју *благо*. Очито је, међутим, да је ово значење које носи гласовни облик *благо* у њему ново, накнадно стечено. Тако се, заправо, оно и третира у већ помињаним рјечницима: у РЈАЗУ (књ. 1, дио I, стр. 399—401, Зг. 1880—1882) значење стока наведено је као другоразредно, и то ни ту на првом мјесту. *Благо*, дакле, прије свега значи *нешто добро, тјелесно или умно*, а тек онда *»што тко има, те му је од њега добро, на добро му је, добро, имање«*, уз што, опет, има још десетак изнијансираних значења, међу којима и значење стока, која се може називати и *живо благо* или само *благо*.

Благо је прије свега *богатство*, *имање*, *новац*, *драго камење*, *нажит*, или и *духовна* и *културна добра*, као и *земаљска добра* и *производи су благо*. Тек онда семантичко поље ове лексеме открива и значењску нит која је веже с лексемом *стока*, *марва* (РСХКЈ, књ. 1, стр. 212—213, НС—ЗГ, 1967).

За ову лексему имамо податке и из РСХКиНЈ (књ. 1, стр. 601—603, Бг, 1959).² Значењско поље ове ријечи, чини се, овдје је најпотпуније освијетљено: *новац*, *паре*, *мјерило прометне вриједности*, *иметак*, *имовина*, *материјална добра*, *стока*, *марва*, *обиље*, *велико мноштво*, *благостање*, *имућност*, *добро*, *срећа*; *добробит*, *корист*, *драго*, *вољено биће*, *сушта доброта*, *душа*, *благост*, чак и *воће укувано у шећеру*, *слатко*.

Блага у оном смислу који покрива првобитно значење ове ријечи све је мање. За материјална добра, осим из стилистичких разлога, радије се употребљавају нове лексичке јединице. Оно што је некада било *благо*, а очито је да је и ту семантичку одредницу носила и лексема *стока*, данас је то све мање. Неке нове материјалне вриједности носе тај семантички квалификатив уграђен у лексему *богатство*, чије су конкретне лексичко-семантичке реализације: *вила*, *викендица*, *аутомобил*, *кућа на мору*, *девизе* и сл. Лексема *благо*, дакле, није никада ни била апсолутни синоним ријечи *стока*, напротив. Њихова семантичка поља су се додиривала једном једином семантичком нити, па постојање лексичке форме *благо* у значењу *стока* можемо тумачити језичком потребом за стилистичким варирањем, богаћењем његовог лексичког фонда, по чему је српскохрватско/хрватскосрпско језичко поднебље познато.

Интересантна је ријеч *марва* у значењу *стока*. Мада је на српскохрватском језичком подручју сасвим обична, јавља се још од XVII вијека, позната и у другим славенским језицима,³ ријеч није домаћа. У РЈАЗУ о њој читамо: »Без сумње је туђа ријеч и ваља да је од ствњем. марха, кобила«.⁴ У РСХКиНЈ (књ. 12, стр. 120) тумачи се мађарском ријечју *марха* (стр. 141), а тако је и у РСХКЈ (књ. 3, стр. 300, НС—ЗГ, 1969). Семантичко поље ове лексеме није претјерано набијено и углавном носи одреднице које налазимо и уз облик *стока*: *четвероножне домаће животиње* (*овце*, *козе*, *говед*, *коњи*); *стока*, *ријетко појединачно сточно грло*, *марвинче* (у заст. значењу и *све пчеле из једне кошнице*, *рој*, а у народу има и значење *ствари*, *предмета*, *робе* (РСХКиНЈ), *четвероножно домаће живинче* (изузев *паса* и *мачака*), *стока*, *фигуративно носи погрдно значење о човјеку*

² Речник српскохрватског књижевног и народног језика, краће РСХКиНЈ.

³ Уп. РЈАЗУ, књ. VI, дио VI, стр. 472, Загреб, 1904—1910.

⁴ Исто. Гласовни облик *марха* познат је и на српскохрватском говорном подручју.

(РСХКЈ). У РЈАЗУ, међутим, на првом мјесту је значење *трг, еспан, роба*, а тек потом — *домаће живинче, стока*.

Тешко би било наћи лингвистичко оправдање за паралелну егзистенцију двају синонима чији диференцијални фактор не носи неку суштинску одлику. А управо је такав случај с лексемама *стока* и *марва*. Обје функционишу на босанскохерцеговачком тлу, нпр., али свака има свој ареал. Битну улогу у таквим случајевима има географски, али и социолошки контекст. Једна лексема је уобичајена у говору једне групе људи (једне социокултурне средине, припадника исте конфесије и сл.) и на одређеном географском простору, односно она друга има стилистички карактер. Географски и конфесионални (или национални) критериј каткада у егзистирању и дистрибуцији неке лексеме која у одређеном говору већ има један гласовни облик, може, као што се види, да има пресудну улогу.

Осврнимо се, коначно, на функционисање лексичких форми *хајвџан*, *мал* и *сѐрмија*. Све три су ријечи оријенталног поријекла, најприроднија посљедица вишевијековног робовања нашег народа под турском влашћу.

Лексички облик *хајвџан* у РЈАЗУ једноставно је и кратко презентиран — турцизам арапског поријекла чије је семантичко поље попуњено садржајем — *домаће живинче*, али може значити и *мноштво јединки* (књ. 3, дио III, стр. 556, Загреб, 1887—1891). Слично објашњење налазимо и у РСХКЈ (књ. VI, стр. 705, Нови Сад, 1976): *живинче, животиња, зб. стока, марва*. Позната су, међутим, и пренесена значења — *човјек без памети*, који не зна да мисли, *глупан* и сл. Ријеч *хајвџан*, према томе, у цијелости је покривена значењем које има и лексема *стока*, чије је семантичко поље, судећи по информацијама које нам пружају већ помињани рјечници, знатно шире. Непознавање изворног језика, као и семантичких могућности ове лексеме у језику даваоцу, спутавају да се ова констатација потврди или оповргне. Али једно је јасно: и поред семантичке сличности, међу овим ријечима постоји неопходна количина разликовних црта, што дозвољава да обје истовремено могу да егзистирају на истом говорном подручју. Томе у прилог иде и чињеница да обје лексеме подједнако живе и у говору припадника муслиманске конфесије и у говору припадника других двију главних вјероисповијести на босанскохерцеговачком тлу. Конфесионална разлика се не огледа, према томе, на лексичком него на фонетском нивоу, о чему се једном друкчијом анализом може и више рећи (нпр. *хајвџан/хајвџан/ајвџан* и сл.).

Ријеч *мал* објашњава се кратко: *иметак, благо* (РЈАЗУ)⁵; *имовина* (обично покретна), *роба, стока, благо* (РСХКЈ)⁶; *материјално добро, имовина, покретна имовина, иметак* (ствари, намирнице, стока

⁵ РЈАЗУ, књ. VI, дио VI, 405, Загреб, 1904—1910.

⁶ РСХКЈ, књ. 3, 281, Нови Сад — Загреб, 1969.

и сл.); *благо, стока; корист, добит* (РСХКиНЈ).⁷ Њено семантичко поље најближе је пољу које покрива садржај лексеме *благо*. Постојање довољног броја разликовних црта, као и у претходној лексеми, као и чињеница да су ово двије лексичке форме које не припадају истом језичком систему, довољан су лингвистички разлог да могу напореда да функционишу на истом говорном подручју, а да се при томе не сударају нити понављају. Отуда у говору долази до изражаја прије свега њихова стилистичка функција.

Коначно, у говору, такође и у рјечницима, забиљежена је и лексема *сермија*. Њено семантичко поље покривено је дијелом семантичког поља ријечи *стока: иметак, имовина, благо, стока, марва уопште* (РСХКЈ)⁸; *имовина, капитал, прђија, благо; стока, перад* и све остало што је нечија *имовина*, а употребљава се и у пренесеном смислу (РЈАЗУ).⁹ У Шкаљићевим Турцизмима значења која се наводе уз претходне двије лексеме не разликују се од овдје наведених¹⁰, али су она потпунија када се објашњава турцизам *сермија*. *Сермија* је, прије свега, *главница, капитал*, потом *трговачка роба*, затим *имовина која се посједује* и коначно *занатски производи, занатске израђевине*.¹¹ Према томе, значење *стока* није садржано у овој лексеми у њеном првом семантичком плану. Оно је накнадно стечено, могуће тек на нашем говорном подручју, јер су за то већ постојали услови: врло слично семантичко поље посједује и лексема *благо*. Аналогно семантичком процесу уједначавања лексема *стока — марва — хајван* дошло је до истог процеса и у помјерању семантичког поља ријечи *благо — мал — сермија*, а онда су процеси значењског уједначавања текли и даље, што се може уочити из наведених значења која су стекле поједине од ових лексема.

Лингвистички процес аналогije, потпомогнут прије свега социолошким, а затим и географским моментом, учинио је да примарно значење каткад постане секундарно, и обрнуто — секундарно исплива у први план, а ријечи које су имале макар једну заједничку семантичку нит, иако су сасвим различитог гласовног састава, творбене форме и често и из различитих језичких система, ујединио у једну велику семантичку породицу чија је функција прије свега стилистичка. Без тога би било бесмислено постојање ријечи ради ријечи. И овдје, дакле, постоји јединство у супротности, и супротност у јединству, а то више није само лингвистички закон.

⁷ РСХКЈ, књ. V, 743, Нови Сад, 1973.

⁸ РСХКиНЈ, књ. 12, 12—13, Београд, 1984.

⁹ РЈАЗУ, књ. XIV, св. 61, 866, Загреб, 1955.

¹⁰ А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, »Свјетлост«, Сарајево, 1979, 301. и 444.

¹¹ Исто, 560.

EINIGE SYNONYMISCHE FORMEN IN DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN LEXIK DER SPRACHE IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA

Zusammenfassung

Die große Anzahl von Synonymen in einer Sprache führt — soweit sie linguistisch gerechtfertigt ist — unbedingt zur Verschiebung oder zur Gliederung der semantischen Felder bzw. jedes von ihnen bekommt eine spezifische Funktion.